

Bergström tar upp. Även i de fall där allt tyder på att det var hustrun som hoppat över skaklarna, var det maken som tog på sig brottet. I vissa fall framstår det hela dessutom som en affärsuppställning, där en fattig kvinna, kanske en ogift mor, mot ersättning erkände att hon begått hor med maken. Detta är i min mening oerhört intressant. Var det ett vanligt förfarande bland par som var överens om att gå isär? Skedde detta i så fall med rättens goda minne? Tyvärr fördjupas inte diskussionen kring detta i någon större utsträckning, men det är tydligt att det här finns mer att utforska.

Bergström berör även debatten kring Carl Jonas Love Almqvists *Det går an*, och då framför allt Malla Montgomery-Silfverstolpes motskrift *Måne det går an*. Bergström diskuterar kortfattat vad som hände med barnen vid skilsmässa, men också hur det kunde gå med barn som var födda utom äktenskapet. Slutligen för Bergström ett intressant resonemang om adliga respektive borgerliga skilsmäsostrategier. Inom adeln tycks det gyldenstolpska exemplet ha varit en vanlig taktik, det vill säga att maken erkände otrohetsbrott. Inom borgerligheten tycks man i stället ha tillämpat det som kallas "egenvilligt övergivande", det vill säga att maken lämnade hustru och eventuella barn. I slutet av 1800-talet verkar så kallade köpenhamnsresor mer eller mindre ha institutionaliserats.

Passion & skilsmässa: om spruckna äktenskap inom högadeln vid sekelskiftet 1800 avtäckes således en hel del intressanta aspekter kring skilsmäsostrategier och en förändrad syn på skilsmäsores över tid. Boken är lättläst och medryckande, och vänder sig främst till den historieintresserade allmänheten. Det kan förklara det anekdotiska och fragmentariska upplägget. Som historiker hade jag emellertid önskat ett fördjupat resonemang kring såväl skilsmäsostrategier, som synen på äktenskap och skilsmäsores. Befintlig forskning om skilsmäsores är måhända tunn, men den om äktenskap desto rikligare. Tyvärr anknyter inte Bergström till

den i någon större utsträckning. En diskussion kring de förändringar i synen på kärlek och äktenskap som ofta anses äga rum vid just den här tiden, kunde sannolikt ha bidragit med vidgade perspektiv.

Brita Planck

Ric Berman, *Schism: The Battle that Forged Freemasonry* (Brighton, Chicago & Toronto: Sussex Academic Press, 2013). 321 s.

I *The Grand Architects: Political Change and the Scientific Enlightenment 1714–1740* (2012) visade professor Ric Berman (Oxford) hur intimt förbundna nya vetenskapliga rön och religiösa strömningar var med det tidiga frimureriets framväxt och spridning. I den uppföljande studien, *Schism: The Battle that Forged Freemasonry*, undersöker han splittringen av den engelska storlogen år 1751. Berman beskriver de socioekonomiska faktorer som låg bakom bildandet av en konkurrerande storloge, i första hand klasskillnader mellan den aristokratiskt styrda storlogen och de frimurarloger som dominerades av irländska immigranter.

År 1717 grundades frimurarnas första storloge i London under beteckningen *The Moderns*. I personkretsen kring logen utformades det program som låg till grund för frimureriets stora spridning i Europa, till Amerika och vidare ut över världen. Bland *The Moderns* fanns det tidiga frimureriets ideologer, till exempel pastorerna John Theofilus Desaguliers och James Andersson. Frimurarna var en rörelse för både nöje och nytta; bröderna roade sig men engagerade sig även aktivt i samhällsbyggnaden. Berman visar att logebröder tog initiativ till Londons första livförsäkringsbolag och flera små sjukhus. Logernas parader och föreställningar var stora händelser som uppmärksammades i pressen. Men detta till trots, och i takt med att grundare som dessa åldrades och

dog, växte ett internt missnöje mot en alltför elitistisk rekrytering och ett byråkratiskt ledarskap under slutet av 1740-talet.

Motreaktionen kom år 1751 i form av den nybildade storlogen *The Antients*, ett konglomerat av ett tiotal frimurarloger med främst medlemmar av irländskt ursprung. Den bärande idén återfinns i beteckningen som anspelade på att denna loge skulle vara mer ursprunglig, inte genom anciennitet utan genom dess ritualekonserveratism, rekrytering och ledning. Svaret från *The Moderns* blev hot om uteslutning för de frimurarbröder som deltog i den konkurrerande storlogens verksamhet. Av Bermans källforskning framgår det att personer fortsatte att besöka loger i båda läger, trots det officiellt spända tonläget. Anledningen till motreaktionen från *The Moderns* var att *The Antients* hade en stor konkurrensfördel eftersom man genom att acceptera medlemmar ur arbetarklassen kunde bredda rekryteringsbasen. De största yrkesgrupperna var, i fallande ordning: skräddare, snickare, skomakare, målare, perukmakare och vävare. Berman visar även att *The Antients* bildade ett trettioåttal nya frimurarloger enbart under de tre första åren.

Rivaliteten mellan storlogerna pågick i sex decennier. Berman skildrar primärt konflikten och endast indirekt vilka faktorer som låg bakom fusionen till en gemensam organisation. Genomgående bidrar undersökningen till historieskrivningen om London, i synnerhet om de sociala och affärsmässiga nätverken bland det iriska Londons medel- och arbetarklass.

I fokus för studien av *The Antients* står den från Irland bördige storsekreteraren Laurence Dermott. Han formulerade kritiken mot *The Moderns* utifrån rituella ståndpunkter. Dermott ansåg att de hade förändrat de ursprungliga ritualernas handslag och lösenord samt rensat bort den kristna symboliken. Kritiken fick avgörande betydelse för splittringen i två storloger. Berman visar likväl att argumenten

inte hade någon saklig grund. Enligt författaren varierade ritualerna från loge till loge, även bland *The Moderns*. Han menar i stället att den egentliga konflikten låg i den sociala skillnaden mellan logernas medlemmar. De brittiska logerna dominerades av personer ur aristokratin och borgerskapet med starka band till ledande inom statsförvaltningen, till skillnad från de andra logerna, vilka hämtade sina medlemmar från Londons irländska låg- och medelklass.

Att arbetarklassen dominerade *The Antients* demonstrerar Berman bland annat genom att publicera flera tidigare okända medlemsförteckningar för loger som var anslutna till denna storloge; sammantaget ett tusental medlemmar. Han jämför sitt empiriska underlag med Londons demografi och framhåller korrelationen med den strida ström av irländska immigranter som bosatte sig i London under mitten av 1700-talet.

Antalet irländare i London ökade under 1740-talet. I takt med att deras röst blev starkare uppstod spänningar med det protestantiska och anglikanska paradigmet i samhället. Katoliker hade rätt att sända sina söner till högre studier, men var till exempel inte berättigade att bära vapen eller inneha annat än arbetshästar. Handelshinder, som att all ullexport måste gå via London, hämmade den irländska ekonomin. Irländska storägare valde därför ofta ut en son som fick bli protestant, främst för att få möjlighet att behålla godset. Berman förbinder protesterna mot undertryckandet av det iriska och katolska bland Londons arbetare med de irländska frimurarlogernas frigörelse från de brittiska.

Denna studie bidrar med ny kunskap om Londons tidigmoderna arbetarhistoria, i synnerhet om de frimurarloger som tidigare forskning har kategoriserat som en aristokratisk verksamhet. Berman visar att den demografiska sammansättningen var betydligt bredare än så. Han reviderar dessutom tidigare historieskrivning om att ritualistiska skäl låg bakom schis-

men och splittringen i två storloger. I stället visar han tydligt hur sociala, ekonomiska och politiska förändringar kunde samspela i betydligt mer komplexa orsakssamband.

Marcus Willén

Céline Borello, *Du Désert au Royaume: Parole publique et écriture protestante (1765–1788)*. Édition critique du *Vieux Cévenol* et de sermons de Rabaut Saint-Étienne. Avec une préface de Philippe Joutard (Honoré Champion: Paris, 2013). 398 s.

”Öknen”, *le Désert*, var en generell beteckning på ödsliga platser, grottor, skogar eller öppna hedlandskap, gärna kringgärdade av svårforcerade berg, dit Frankrikes protestanter sökte sig för att fira gudstjänst under den sekellånga, inre och yttre exil som drabbade dem till följd av återkallandet av ediktet i Nantes, 1685. Många av dessa protestanter – de gick som bekant också under namn som kalvinister, hugenotter eller anhängare av *la religion dite réformée* (R.D.R.), den ”så kallade” reformerta tron – gick i regelrätt landsflykt, ofta benämnd *le Refuge*, till tyska städer och furstendömen och till länder som Schweiz, Förenade Nederländerna, England och Amerika, i någon mån de skandinaviska länderna och även Ryssland. Men den stora massan stannade kvar i hemlandet och sökte sig då gärna till de sydliga landsändarna, som på grund av sina topografiska förhållanden och sin glesa befolkning erbjöd tryggare gömställen än slättlandet i norr. Citadellet i Montpellier, byggt på order av Ludvig XIV, tillkom inte främst för att möta en yttre fiende utan som ett värn mot tänkbara uppror bland stadens talrika protestanter!

Men inte ens ”öknen” var en säker plats. De som där överraskades av kungens trupper, de ökända dragonerna, utsattes för stränga re-

pressalier, fängelse eller förvisning, och deras präster straffades ännu hårdare, med döden eller galärerna. Ordet ”öken” blev med sina uppenbara bibliska konnotationer en närliggande metafor för de reformertas hårda livsbetingelser. För eftervärlden är innebörden av ordet dock snarast historisk: det syftar på den långa period av förföljelse som i sin tur genererade grymma, ständigt på nytt uppblossande lokala inbördeskrig, vilka kulminerade med *la guerre des Camisards*, ”vitskjortornas krig” (1704–1707).

För de makthavande var varje avfall från den rätta, katolska tron en religiös men i ännu högre grad en politisk provokation. Det ansågs hota den nationella sammanhållningen och identiteten. Saken blev inte bättre av att protestantismen särskilt appellerade till läs- och skrivkunniga personer med för tiden kvalificerad utbildning inom både handens och pennans yrken, personer som själva ville läsa sin Bibel och inte lät sig nöja med kyrkans tolkning av de heliga texterna. Förföljelserna av denna elit innebar en nationell katastrof och en omfattande dränering av Frankrikes mänskliga och ekonomiska resurser.

En minnesplats från denna mörka tid, som i dag är en fredlig idyll, är det så kallade *Mas soubeyran*, på franska *la Maison supérieure* eller *la Maison située en haut*, ”det högt belägna huset”, med dess *Musée du désert*, i bergsmassivet Cevenerna, inte långt från den franska protestantismens högborg, Nîmes. I denna imposanta gårdsanläggning bodde på sin tid den mest kände och inflytelserike av den reformerta rörelsens ledare, Jean Laporte. Varje år firas där, första söndagen i september, en minnesdag, dit cirka 20 000 deltagare brukar söka sig. Bland återkommande högtidstalare i senare tid kan nämnas den protestantiske författaren, historikern och motståndsmannen från Andra världskriget André Chamson. Bland de historiska ledarna för ”vitskjortorna” fanns närmast gammaltestamentliga profetgestalter som Jean Cavalier och Pierre Laporte, kallad Rolland,